

Єлизавета МОЇСЕНКО
Київ

ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПЕРІОДИЦІ

У статті проаналізовано відображення проблем етнології в науково-популярних виданнях України

Ключові слова: етнологія, журнал, історіографія.

Зростання інтересу до етнології припадає в Україні на початок 1990-х рр. Спираючись на досягнення світової науки, українська етнологія сформувалась як сучасна наукова субдисципліна. За цей час було утворено або реорганізовано наукові інституції, які провадять етнологічні дослідження, видано тисячі наукових праць, виходять друком десятки спеціалізованих етнологічних часописів.

У процесі становлення української етнології наукова періодика відіграла чи не вирішальну роль. Періодичні видання апріорі спрямовані на оперативне інформування наукової громадськості та всіх зацікавлених про нові відкриття в галузі. Часописи, на сторінках яких публікуються етнологічні дослідження, можна розподілити на дві групи.

Наукові журнали та збірники статей, засновані науковими установами або вищими навчальними закладами та внесені у перелік ВАК України як рекомендовані до друку в них результатів дисертаційних досліджень. Найвідоміші з них: "Народна творчість та етнографія", "Етнічна історія народів Європи", "Народознавчі зошити", "Матеріали до української етнології", "Етнос і культура" та ін. Доробок деяких з них вже розглядався в історіографії¹.

Незалежні видання, засновники яких (переважно приватні особи або малі підприємства) мають на меті подавати результати наукових студій в популярному викладі. Попри їх "неакадемічність", нерідко вони стають більш популярними, аніж перша група видань. До того ж, до редколегій незалежних журналів нерідко входять відомі науковці-етнологи. Серед них можна виділити журнали "АНТ", "Родовід", "Берегиня", "Неопалима купина", "Етноси України" тощо. Вони й стали предметом нашого дослідження.

Серед періодичних видань, які висвітлюють на своїх сторінках етнологічну проблематику, помітне місце займає вісник археології, мистецтва та культурології "АНТ". За 9 років свого існування він уже давно перестав бути журналом для окремої корпорації, еволюціонувавши від "тоненького" щоквартальника до солідного двохсотсторінкового видання. В кожному з номерів міститься близько 100 матеріалів різних авторів, більшість з них – доктори та кандидати наук.

"АНТ" належить до категорії незалежних видань. Він заснований не державною структурою, а МП "Віче". До його редколегії входять переважно фахівці з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського, а також Інституту археології НАНУ. Очолюють журнал знаний мистецтвознавець М. Селівачов (головний редактор) та керівник Подільської постійно діючої експедиції Інституту археології НАНУ М. Сагайдак (шеф-редактор). Серед авторів часопису відомі вчені: В.Зоценко, Г.Івакін, Т.Кара-Васильєва, О.Курочкін, Г.Скрипник, Д.Степовик, Р.Терпиловський, В.Цитович та ін.

Назва "АНТ", на думку редколегії, вказує напрям цього періодичного видання. В його полі зору все, пов'язане з рідною землею: "від античної спадщини Причорномор'я та Приазов'я до

антонівського "Антея", уособлення не тільки мистецьких, а й технологічних досягнень українців"².

Характерною рисою цього журналу є його міждисциплінарність. Він намагається долати бар'єри між окремими науками, прагне до міждисциплінарного погляду на краєзнавчу, історичну тематику. Головна ідея вісника – дати модель економного за знаками, але насиченого інформативністю тексту, дотримуючись жорсткого правила чотирьох W (what, why, when, where)³.

Перш за все, "АНТ" – журнал археологічний. Проте, не в сучасному розумінні, а в ширшому, притаманному дореволюційному розумінню археології, у лоні якої зародились етнологія та мистецтвознавство. Завданням журналу є осмислення всіх явищ в культурному житті України. "Спираючись на критичний аналіз, – підкреслює редколегія "АНТу", – ми хотіли б продемонструвати, що не всі моделі, які нам іноді "нав'язує" історія, придатні для буквального відтворення у сьогоденні. Залежність від свого "історичного коду" не є фатальною і, визнавши законність устремлінь своїх попередників, кожна нова генерація мусить обрати свій шлях"⁴.

На сторінках "АНТу" друкуються наукові та науково-популярні статті, подорожні нотатки та спогади, повідомлення про конференції, виставки, розповіді про видатних науковців і митців, рецензії й інші довідково-інформаційні матеріали. Матеріал викладено доступною мовою, тому журнал користується увагою не лише вузьких фахівців, але й широкого кола гуманітарної інтелігенції.

Вихід журналу було започатковано 1999 р. Матеріали розподілено на кілька рубрик, які мають своє обличчя і зберігаються протягом усього існування журналу: "Спектр", "Антіква", "Музейон", "Пілігрим", "Портрет", "Цензор", "Хронос", "Endix". За час існування журналу з'явилися нові рубрики, зокрема "Дебют" (тут друкують перші спроби пера дослідників-початківців), "Архів" (публікації документів, спогадів, неопублікованих праць тощо), "Кафедра" (матеріали навчально-педагогічного та методичного спрямування).

Про ювілеї міст, музеїв, навчальних і наукових закладів, видатних осіб "АНТ" регулярно повідомляє у рубриках "Хронос", "Портрет", "Цензор". У "Дайджесті" подає фрагменти найцікавіших публікацій і рукописів із різних джерел. Проте рубрика "Дайджест", що з'явилась у першому випуску журналу, вдруге побачила світ лише у 4 – 6 числі за 2000 р. і в подальшому не знайшла свого продовження. У цій рубриці було вміщено дві статті відомого палеолінгвіста О.Стрижака ("Хто вони, наші загадкові пращури анти" та "Віктор Петров як антознавець"). У рубриці "Спектр" друкуються матеріали проблемно-дискусійного спрямування, де представлено широкий спектр поглядів на злободенні наукові проблеми.

Статті про давню культуру зосереджені в рубриці "Антіква", серед авторів якої Ф.Андрощук, Ю.Болтрик, О.Курочкін, Я.Боровський, І.Мовчан, В.Пуцко, Р.Одрехівський, М.Селівачов.

У рубриці "Пілігрим" публікуються здебільшого подорожні нотатки, що характеризують історико-культурні спадщину того чи іншого краю. Тут вміщено емоційно забарвлені враження від відвідин Лемківщини, Святої Землі, Феодосії, Норвегії, Греції, Македонії, Болгарії тощо⁵.

У рубриці "Цензор" читач має змогу ознайомитися з новинками періодики, новими книжками. Слід зауважити, що кількість рецензій в "АНТі" більша, ніж у всіх журналах подібного спрямування. Особливо багато рецензій пише головний редактор, доктор мистецтвознавства М.Селівачов, слушно вважаючи їх "нервовою системою науки".

Рубрику "Портрет" побудовано за таким принципом, що кожна стаття містить детальний життєпис ювіляра та творчу характеристику. Тому не дивно, що біографічні статті з "АНТа" часто майже без змін переносяться до "Енциклопедії сучасної України" та інших довідкових видань. Серед персонажів "портрета" були Г.Ткаченко, М.Примаченко, С.Висоцький, М.Сікорський, В.Щербак, О.Миловзоров, В.Парахін, П.Толочко, С.Білокінь, П.Білецький, Г.Мезенцева та ін. Тільки за перші сім років виходу журналу в світ було опубліковано понад 150 біографічних статей, зокрема чимало некрологів, що дало підставу прихильникам чорного гумору називати цей розділ "катафалком"⁶.

Журнал "АНТ" займає помітну громадську позицію щодо вшанування подій нашої минувшини. Зокрема, він ініціював спорудження пам'ятника на місці масових розстрілів у карельському урочищі Сандармох восени 1937 р. Для цього оголосили відкритий конкурс, оргкомітет і журі визначили переможців, працювали з ними над остаточним проектом,

шукали кошти. За два з половиною роки справу було завершено – величний монумент із сірого граніту роботи М. Малишка та Н. Білика став чи не найкращим серед споруджених від різних народів у меморіалі "Сандармох"⁷.

У 1991 р. було засновано ще одне недержавне періодичне видання – журнал "Родовід". Його видавцем стала одноіменна видавнича фірма, співвласниками якої є подружжя: українка Л. Лихач та американець В.Нолл. "Родовід" позиціонує себе як наукові записки до історії культури України. Головною темою досліджень редакція ставить вивчення духовної і матеріальної культури України, закордонного досвіду дослідження та збереження культурної спадщини тощо. З 1991 по 2006 рр. світ побачило 19 спарених чисел часопису.

"Родовід" прагне стати продовжувачем традицій "Киевской старины", друкуючи підбірки досліджень, нарисів сучасних вчених та зібрань минувшини. Серед його дописувачів – дослідники історії культури, етнологи, фольклористи, культурологи, історики, мистецтвознавці, антропологи. Зміст журналу вдало збалансований: поряд з дослідницькими статтями, кожне число містить інформацію про нові знахідки, документи, повідомлення тощо.

Від дня заснування журналу існують рубрики "Дискусії", "Експедиції", "Дослідження", "Архівні матеріали, документи". Згодом до них додалися "Повідомлення", "Реставрація", "Галерея". Натомість, деякі рубрики з'являлись на сторінках "Родоводу" лише епізодично ("Жіночі студії", "Людина і епоха", "Родовід").

Майже кожен випуск присвячено спеціальній темі. Наприклад, темою шостого числа "Родоводу" було кобзарство та лірництво. У ньому редакція прагнула подати якомога більше першодруків. Редактор журналу Л. Лихач зазначила, що брак систематичної польової роботи – одна з проблем сучасних публікацій про кобзарство⁸.

Восьме число "Родоводу" було присвячено українській іконі: її збереженню, дослідженню, фізичному та науковому життю, реставрації тощо. В ньому вміщено матеріали наукової конференції "Збереження, дослідження та реставрація творів темперного живопису", проведеної Львівською філією Українського науково-дослідного центру і Музеєм етнографії та художнього промислу Інституту народознавства. У статтях дослідників розглядаються проблеми української іконографії, зокрема нестача коштів на утримання та реставрацію ікон, відсутність спеціалістів та каталогів, придушення досліджень у радянські часи тощо.

Дев'ятий номер "Родоводу" знайомить читачів із роллю жінки в історії культури села. В ньому вміщено повідомлення про участь жінок в ініціальному ритуалі, досліджено деякі аспекти стереотипів жіночої поведінки, висвітлено роль жінки в музичному житті села тощо. Десятий випуск було повністю присвячено вивченню української родини промисловців та меценатів Симиренків з ХІХ ст. і до сьогодення.

Основною темою "Родоводу" № 11 стала етномузикологія – "тобто дослідження неписаних музичних культур, особливо сільської музики Східної Європи, переважно української, а також єврейської, польської та румунської"⁹. В цьому випуску вміщено статті дослідників з різних куточків світу – з Києва, Львова, Харкова, Рівного, Бухареста, Варшави. Вони подають багатий інформаційний матеріал про різні музичні інструменти, про життя та діяльність відомих етномузикологів Г.Хоткевича та В.Щепотьєва, а також багато народних пісень та нот до них.

Центральною темою дванадцятого числа "Родоводу" є мистецтвознавство. Зокрема, жвавий інтерес викликає стаття Н.Верещагіної про найдавнішу чудотворну ікону Києва – ікону Святого Миколая, її історію, реставрацію, традиції, пов'язані з іконою¹⁰. Шістнадцятий випуск журналу було присвячено темі українського наїву або примітиву. Тут присутні також мистецтвознавчі, етномузикологічні, соціологічні дослідження. Паралельно до основних статей, перемежуючи їх, ідуть стислі есеї 10 авторів про 17 митців – від уславлених Примаченко та Собачко до поки що невідомих К.Кислякова, О.Мускула, П.Горицвіт¹¹. Випуск часопису № 18 – 19 було присвячено художній обробці каменю в Україні. В статтях аналізуються вироби з каменю різних епох, від палеоліту до нового часу. Низку розвідок (А.Дорош, А.Кісь, П.Кузенко, Л.Хом'як) написано на матеріалі виготовлення надгробків на Прикарпатті та Поділлі.

Заслуговує на відзнаку також оформлення "Родоводу". Його високу якість, мовний стиль та оформлення можна порівнювати з найкращими міжнародними журналами аналогічного спрямування. Журнал постійно вдосконалюється, змінює своє обличчя. Так, перші числа містили лише 86 сторінок. У 1995 р. їх кількість зросла до 125. Зараз журнал в середньому

складається зі 120 сторінок. З кожним роком покращується якість паперу, з'являється багато фотоілюстрацій, кількість яких в одному номері може сягати 300. Впевнено можна сказати, що "Родовід" знайшов своє місце серед аналогічних видань, має свого читача, виробив особливий стиль і здатний конкурувати з найкращими науковими виданнями, зокрема й тими, що мають ВАКівський статус.

Говорячи про періодичні видання етнокраєзнавчого спрямування часів незалежності України, неможливо обминути увагою часопис "Берегиня", який, без перебільшення, відіграє видатну роль у формуванні національно свідомого українського громадянства. Журнал "Берегиня" – важливий етап у розвитку періодики України. Його було засновано у 1992 р., завдяки відомому українському вченому-етнографу В.Скуратівському, який мріяв про видання, де можна було б "почитати розповіді про історію України, про традиції, обряди, звичаї, побут українців"¹².

Журнал одержав свою назву з кількох причин. Адже, як іронічно пояснюється у вступній статті, нині слово "берегиня" стало досить модним, до того ж, "головний редактор журналу видав книгу під назвою "Берегиня", на сторінках якої чи не вперше побачили світ народознавчі студії"¹³.

У 1992 р. "Берегиню" було зареєстровано. Тоді ж світ побачило перше число обсягом 128 сторінок. Через проблеми реалізації та суперечки із співзасновником видання довелося реєструвати ще раз як мале підприємство "Берегиня України"¹⁴. У 1995 р. його було внесено до каталогу передплатних видань, наклад становив 22 тис. примірників¹⁵. Через брак постійного фінансування журнал інколи виходив нерегулярно, з запізненням, спареними номерами.

Від заснування і до смерті у 2005 р. головним редактором "Берегині" був В.Скуратівський. Справу батька продовжила його донька Я.Скуратівська, яка виконує обов'язки головного редактора. До редколегії часопису входять відомі історики, етнологи, народознавці.

Від самого заснування "Берегині" визначилось її тематичне обличчя. За своєю суттю це народознавчий часопис. Сама його назва зобов'язує дотримуватись певного стилю, подавати матеріали народознавчого спрямування. "Берегиня" іменує себе "єдиним в Україні народознавчим часописом". Це, звичайно, перебільшення. Адже народознавчу тематику активно культивують журнали "Народна творчість та етнографія", "Родовід", "Народознавчі зошити" та ін.

"Берегиня" прагне репрезентувати "найголовніші напрямки народознавчих студій: звичаї і обряди, вірування і світогляд, мораль та філософію, звичаєве право, народну медицину та кулінарію, традиційні виховні форми, зокрема освітанство, етнічну специфіку нації, ремесла та промисли, житлобудування, громадську діяльність, одяг, вишивку, писанкарство". Тобто, новостворене видання планувало висвітлювати духовну й матеріальну культуру України, всі сфери народного життя.

Рубрики журналу репрезентують актуальні проблеми етнології. В кожному числі кварталника вміщуються матеріали про свята й обряди, вірування, промисли, житлобудування, одяг народу. Все це належить до рубрики "Народознавство". Постійно збирається матеріал у безперервно діючій фольклорно-етнографічній експедиції "Чумацькими шляхами", яка працює при журналі. Співробітники журналу здійснили виїзди в усі регіони України та у місця компактного проживання української діаспори за кордоном для збирання матеріалів, з якими можна ознайомитись у рубриці "Чумацькими шляхами".

Розмаїттям фактичного матеріалу відрізняються рубрики "Таїна архіву" та "З глибини століть", де переважно друкуються рукописні матеріали відомих осіб. Тут знайдемо повідомлення з історії України, про видатних українців. З-поміж інших виділяються розвідки відомого письменника й етнографа В.Петрова (Домонтовича) про родильні та поховальні обряди, що зберігаються в паризькому музеї С. Петлюри, рукописні дослідження польського магната Пйотровського, рідредаговані академіком М.Возняком, наукові есе В.Кравченка про побут поліщуків, розвідки репресованого дослідника Є.Смоленської про пережитки давньої міфології українців тощо. В журналі також висвітлюється епістолярна спадщина І.Франка, М.Грушевського, В.Гнатюка, А.Онищука та ін. відомих учених.

"Берегиня" широко висвітлює життя та побут українців, які живуть поза межами Батьківщини. В рубриці "Нашого цвіту по всьому світу" розповідається про життя та побут діаспорян в

Австралії, Білорусії, Бразилії, Канаді, Молдові, Румунії, США. Також у журналі існує рубрика "В теплих долонях України", де розповідається про життя та побут народів та етнічних груп, які населяють Україну – греків, німців, циган, чехів, караїмів.

Видання піднімає болючі питання становлення державності України, висвітлює події минулого. З цими матеріалами маємо змогу ознайомитися в рубриках "Нам України храни" та "Україна в терорі". Окремі статті присвячено непересічним особистостям, що віддали своє життя заради щасливого майбутнього України. Серед них розвідки В. Скуратівського "Геніальний бджоляр П.Прокопович" (1997, № 3 – 4), Т.Покотила та С.Гуцул "Гнат Галька – маловідомий фольклорист Західного Поділля" (1998, № 1 – 2), В.Єфремова "Яворницький та Хитько – з любов'ю до України" (2004, № 2), Г.Галян "Полтавець Ф. Вовк та його вплив на розвиток музейництва" (2002, № 4) та ін. У всіх цих статтях висвітлено постаті відомих людей, чия доля пов'язана з Україною, їх відданість українському народові.

Чільне місце "Берегиня" відводить і повідомленням про наших пращурів. Рубрика "Древляни" містить матеріали про духвону й матеріальну культуру українського народу, про звичаї, побут, спосіб життя наших далеких предків. В рубриках "Історії, звичаї, традиції", "Славетні українці" мова йде про таких відомих людей як І.Багрянний, І.Виговський, Ф.Вовк, Леся Українка та ін. Заслужують на увагу й рубрики "Піч наша регоче" та "Смачного", де друкувались статті про народне харчування.

Починаючи з № 3 за 2000 р. у журналі з'явилася нова рубрика "Три запитання маестрові", в якій друкуються інтерв'ю з відомими представниками української культури. Першому відповідати на запитання В.Скуратівського випала честь члену-кореспонденту НАНУ, директору Інституту народознавства С.Павлюку. Дискусія стосувалась, перш за все, питань термінології, зокрема понять "народознавство" та "українознавство" в сучасному вимірі, майбутнього таких наук як етнологія та фольклористика тощо.

З нагоди ювілейних дат "Берегині" відбуваються постійні зустрічі з читачами. Зокрема, на запрошення Об'єднання українців Росії в Українському центрі в Москві, на Арбаті, пройшла творча зустріч з головним редактором "Берегині" В.Скуратівським¹⁶. Подібні зустрічі проводяться з бібліотекарями, вчителями та старшокласниками України.

Після смерті В.Скуратівського рівень журналу знизився. Йому бракує глибоких аналітичних статей, доречних, емоційно насичених нотаток і розлогих рецензій визначного етнолога.

За час існування "Берегині" світ побачило понад 50 чисел. Наклад журналу перевищує 1 тис. примірників. Сьогодні "Берегиня" являє собою приватний народознавчий часопис, який поєднує цінні наукові матеріали, оригінальні статті, інтерв'ю та гарну поліграфію. Але, разом з тим, в журналі відсутні матеріали з таких ділянок етнології, як народне, образотворче мистецтво, етномузика тощо.

Етнологічна проблематика порушується і у виданнях національних меншин. Зокрема, німецька громада України видає журнал "Deutsche Zentrale Zeitung". На його сторінках публікується матеріали про життя німців в Україні, зокрема матеріали Всеукраїнських конгресів німців України, діяльності німецьких культурних товариств, зокрема центру "Відерштраль". Останній на чолі з Л.Коваленко-Шнайдер опікується популяризацією німецької мови, ознайомленням з культурою, традиціями німців, проведенням культурно-тематичних вечорів, таких як: "Творчість німецьких письменників і поетів ХІХ ст.", "Література сучасної Німеччини", "Молодь Німеччини", "Німеччина сьогодні"¹⁷.

Отже, на сторінках незалежної періодики активно дискутуються етнологічні проблеми, висвітлюються результати наукових досліджень, відбувається обмін думками між науковцями та суспільством.

¹ Моїсеєнко Є. Журнал "Ант": проблематика, характер та науковий рівень публікацій // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 23. – 2007. – С. 89 – 92; її ж: Часопис "Народознавчі зошити" та його внесок у розвиток сучасної етнології // Там само. – Вип. 24. – 2008. – С. 93 – 96 та ін.

² Антопрезентація // АНТ. – 1999. – № 1. – С. 2.

³ Сом-Сердюкова О. Територія критики // Дзеркало тижня. – 2003. – 22 лютого.

⁴ Антопрезентація. Вказ. праця. – С. 2.

- ⁵ Селівачов М. Скансени Лемківщини // АНТ. – 1999. – № 1. – С. 32 – 34 та ін.
- ⁶ Романова Н. Конфірмація антов // Київській телеграфъ. – 2002. – 24 июня.
- ⁷ Пучков А. Михайло Селівачов // АНТ. – 2006. – № 16 – 18. – С. 88 – 90.
- ⁸ Сущенко О., Серіков А. Кобзарський "Родовід" Лідії Лихач і Вільяма Нолла // Пам'ятки України. – 1995. – № 1. – С. 68 – 69.
- ⁹ Лихач Л., Нолл В. Колонка редактора // Родовід. – 1995. – № 11.
- ¹⁰ Верещагіна Н. Найдавніша чудотворна київська ікона // Родовід. – 1995. – № 12. – С. 80 – 85.
- ¹¹ Габелко В. Рецензія на журнал "Родовід" // АНТ. – 2005. – № 13 – 15. – С. 43.
- ¹² Вступна стаття // Берегиня. – 2006. – № 3. – С. 3.
- ¹³ Спробуємо толокою // Берегиня. – 1992. – № 1. – С.4.
- ¹⁴ Вступна стаття // Берегиня. – 2006. – № 3. – С. 3.
- ¹⁵ Слово до читача // Берегиня. – 1995. – № 1 – 2. – С. 3.
- ¹⁶ Відзначення ювілею "Берегині" // Берегиня. – 2003. – № 2. – С. 89 – 90.
- ¹⁷ Коваленко-Шнайдер Л. Ф. Відродження німецької культури серед українців німецького походження // Deutsche Zentrale Zeitung. – 2004. – № 2. – S. 12.

В статтє проаналізовано отраженіє проблем етнології в научно-популярних изданиях України.

Ключевые слова: этнология, журнал, главный редактор

*The article deals with the reflection of Ethnology problems in Ukrainian popular science editions.
Key words: Ethnology, journal, editor-in-chief.*